

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

ПРАВДА ЯК SACRUM
У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА¹

Правда як чинник суспільного поступу — це провідний елемент романтичного світогляду, що поєднував прагнення пізнати правду з потребою створювати нові ідеали й норми цінностей, нову звичаєвість, нову мораль, нову модель людини. Зразковими вважалися, зокрема, патріотично-подвижницькі та морально-християнські пости і образи. Проте для піднесення цих ідеалів і прагнень до рівня з епохою була потрібна самосвідомість, джерелом якої є саме правда. Перевага чинника самосвідомості закладає початок процесу пізнання правди. Ось чому девізом Тараса Шевченка були слова з Євангелія від св. Івана (8,32): „І ви пізнаєте правду і правда визволить вас“.

Отже, сила джерела правди є великою, адже романтики, пізнаючи її, усвідомлювали, що світом править право сильнішого, яке поневолює нації, політико-мілітарний інтерес держави, деградує суспільство, несправедливість, байдужість, облуда й омана, яких люди не повинні приймати, а отже, мають право збунтуватися проти такого порядку світу і взяти у свої руки відповідальність за долі нації і людства загалом.

У колі українських романтиків найпоследовнішим виразником такої ідеї був Тарас Шевченко, який представив найбільш філософськи вивершений синтез ідеї правди і визвольних прямиць у довершеній поетичній формі. Крім того, він був відомий у широких колах як „геніальний кобзар“ і „народний пророк“, який відважно проголошував, що в світі немає правди, що її розтопано, закуто в кайдани, споєно і п'яну приспано:

*Кати знуцаються над нами,
А правда наша п'яна спить.
Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, боже, утомлений?
І нам даси жити!
Ми віруєм твоїй силі*

*І духу живому.
Встане правда! встане воля!
І тобі одному
Помоляться всі язики
Вовіки і віки.
А поки що течуть ріки,
Кроваві ріки!²*

Знаменно, що в поемі „Кавказ“ разом зі створенням катастрофічної картини людського поневолення і падіння (картини як засобу суспільної педагогіки) поет маніфестує впевненість і віру в неминучість перемін, у перемогу правди й волі. Адже, пізнаючи правду, людина dorостає до волі. Це і є фундаментальний засновок історіософських концепцій Шевченка.

У цій романтичній ідеї втілюється візія суспільного прогресу, яка формулася у процесі ідейної радикалізації конспіраторів ХІХ ст. Звідси в їхніх поглядах особливе місце займали етичні проблеми, принципи християнської моралі і взагалі християнство, розуміння традиції як джерела національної свідомості, що пов'язується з вибором таких історичних і народних елементів, де найвиразніше проявляється національний характер, „ідея нації“, історична роль суспільних сил і чинників, які становлять національну спільноту, право

репрезентувати її та бути ідейним провідником. У такому контексті добре видно, чому саме особливо привабливою метою романтичної „поетії історії“ стало розкриття історичної правди, пошуки її таємниць, указування на її героїчні мотиви, шляхетні поривання та великі злочини, прояви зради й відступництва, патріотичні постави та болісний розбрат.

У знаменитому творі „І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє“ Т. Шевченко висловив цю думку в манері й тональності, що нагадують пристрасний тон пророцтва Єремії:

Тарас Шевченко. Автопортрет

¹ Ця стаття опублікована у збірнику: Козак С. Шевченкознавчі та порівняльні студії.— К., 2012.— С. 40—56. Першодрук: *Sacrum w literaturach słowiańskich*.— Lublin, 1977.

² Шевченко Т. Кавказ // Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 6 т.— К., 2003.— Т. I.— С. 343—344.

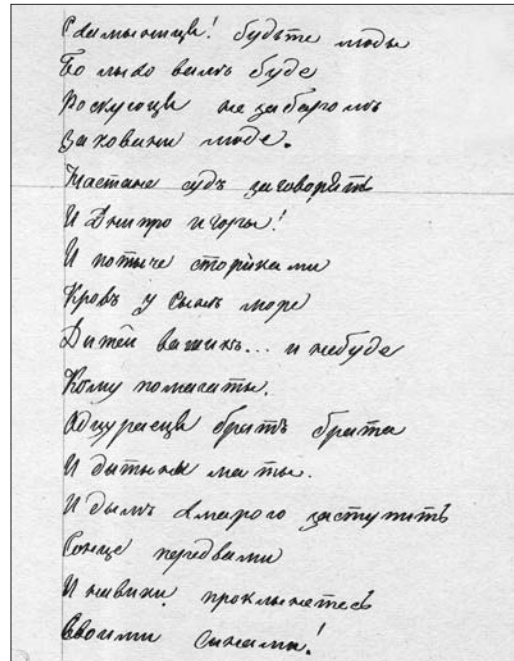
У нас воля виростала,
 Дніпром умивалась,
 У голови гори слала,
 Степом укривалась!
 Кров'ю вона умивалась,
 А спала на купах,
 На козацьких вольних трупах!
 Окрадених трупах!
 Подивіться лишень добре,
 Прочитайте знову
 Тую славу. Та читайте
 Од слова до слова,
 Не минайте ані титли,
 Ніже тії коми,
 Все розберіть... та й спитайте
 Тойді себе: що ми?..
 Чий сини? яких батьків?
 Ким? за що закуті?..
 То й побачите, що ось що
 Ваші славні Брути:
 Раби, підніжки, грязь Москви,
 Варшавське сміття — ваші пани,
 Ясновельможній гетьмани.
 Чого ж ви чванитесь, ви!
 Сини сердешної України!
 Що добре ходите в ярмі,
 Ще лучче, як батьки ходили.
 Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
 А з їх, бувало, й лій топили³.

Годі обмежуватися констатацією, що Шевченко — це сповідник і оборонець правди, апостол волі. Яке разуче доскіпування до правди шляхом викриття „своїх“ фарисеїв, сервілістів, фальшивих патріотів, жорстокостей історії, страждань, яких вона завдавала народів. І саме тому в історіософічному мисленні поета не було розбіжностей між мотивами (ідеями) національними і загальнолюдськими: патріотизм і революційність гармонійно поєднувалися в них. Тому не буде перебільшенням, що романтичну революційність, демократизм Шевченка слід поставити на чільне місце в загальній боротьбі народів Європи проти деспотизму монархів, проти гнобителів божих та природних прав, а особливо проти гнобителів свободи та правди, фінал яких поет зображував як невідстороненість справедливої кари за злочини:

Схаменіться! будьте люди,
 Бо лихо вам буде.
 Розкуються незабаром
 Заковані люде,
 Настане суд, заговорять
 І Дніпро, і гори!
 І потече сторіками
 Кров у синє море
 Дітей ваших... і не буде
 Кому помагати.
 Одцурається брат брата
 І дитини мати.
 І дим хмарою заступить
 Сонце перед вами,
 І навіки прокленеться
 Своїми синами!⁴

Представлена тут пророка візія кривавої революції, що міститься в посланні „І мертвим, і

живим...“, — це характерний для українського романтика прояв солідарності з духом та ідеями Французької революції, а також проєкція козацько-гайдамацьких повстань і бунтів, відгомін яких

Уривок автографа Т. Шевченка поеми „І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні...“ 1845 р.

лунав у героїчних думках та історичних піснях, на сторінках козацьких літописів (особливо „Історії Русів“), що становили джерело патріотично-визвольної поезії Тараса Шевченка. І саме ця поезія пропонувала київським конспіраторам модель борця за волю, для них вона була найкращим втіленням правди, якій вони хотіли служити, у ній бачили свій шлях, символ долі народу й знамення часу. Правда також слугувала ідейно-моральною програмною платформою Братству.

Зі свідчень на слідстві та пізніших спогадів кирило-мефодіївців відомо, що поезія Шевченка відіграла величезну роль у патріотичному і демократичному вихованні молодого покоління української інтелігенції. Його вірші, як із „Кобзаря“ 1840 р., так і ще не надруковані, були поширені в численних рукописних копіях по всій Україні, стаючи ніби загальною власністю, їх декламували напам'ять у різних товариствах, гуртках, вони скрізь будили палке схвалення й ентузіязм.

Очевидно, найкращий в колі конспіраторів, Шевченко для декого був проповідником „душі народу“, „геніальним кобзарем“, „натхненним пророком“, „співцем свободи“, „охоронцем правди“. На Тараса Шевченка, згадує Куліш, дивилися всі наші брати, як на якийсь небесний світильник, і се був погляд праведний. Озираючись назад, можемо сказати без блюзнірства про його великий, хоч і пригашений певними обставинами дух: „Він був світильником, що горів і світив“. Шевченко з'явився посеред нас як „видиме оправдання нашого натхнення звиш. Не інакше ми про себе, ба

³ Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнее посланіс... // Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 6 т.— Т. 1.— С. 351—352.

⁴ Там само.— С. 349—350.

і християнським смиренні своїм, думали. Скажу більше: коли б ми так не думали, то й не знялись би вгору до великого задуму видвинути рідну націю з духовного занепаду, а українського кріпака з неволі духовної і соціальної⁵.

Важко дати більш влучну характеристику. Це переконливе свідчення цінне й тим, що вийшло з-під пера поета, який згодом прагнув стати суперником Шевченка у „пануванні над умами“. Крім того, Кулішеві слова правди передають духовне піднесення серед братчиків та враження від знайомства з притягальним своєю силою визначним „апостолом правди“.

Тож придивімося докладніше до цієї сили його поезії, що так приманювала, збуджуючи уяву кирило-мефодіївців, мала вирішальний вплив на їхню жагу до правди, патріотичні почуття, звернення до християнства, демократизацію світогляду, політично-конспіративну діяльність і республіканські настанови.

Отже, задумуючись над Шевченковим „Євангелієм правди“, слід спершу зазначити, що воно вміщається в основній формулі романтичної історіософії — історіософії свободи. Слов'янські романтики трактували її по-різному, але щодо Шевченка слід пам'ятати про своєрідність української національної історії, про час, коли народ був позбавлений самостійного буття і, поділений між сусідами, боровся за своє існування, прагнув добитися свого місця серед інших вільних націй.

Ота боротьба за вихід поза статус етнічної групи, за право бути нацією була чи не найсильнішим чинником, що об'єднував суспільство і тому мусив перейти в сферу суспільної свідомості й міцно в ній укоренитися, становлячи його національний і культуротворчий фундамент. Ось яким чином ідея боротьби за самостійність набула підметовості, стала способом буття нації та її духовної інтеграції, суспільною свідомістю її окремішності, а також джерелом формування історичної свідомості й національної думки з історіософськими концепціями включно.

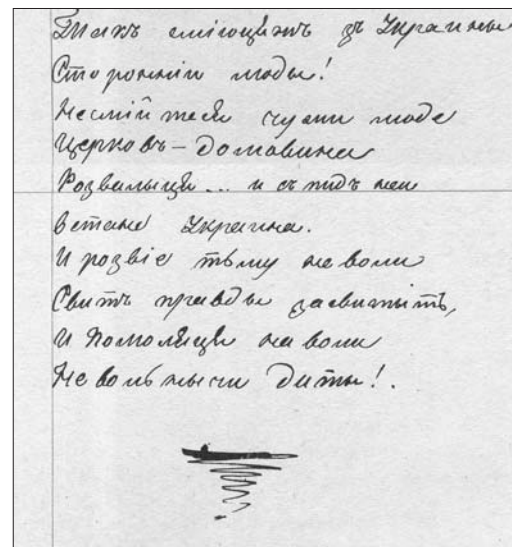
Добре розуміючи сповнену драматизму історію народу і його складну ситуацію, Шевченко всю свою увагу зосередив на ідеї правди й волі, констатуючи водночас, що в тому несправедливому, далеко недосконалому, химерному та сповненому протилежностей світі люди відповідають за все, отже, не лише за політичний устрій і моральний лад народів, але й за влаштування світу взагалі. Це своєю чергою приводило романтиків до висновку про право кожного народу на самовизначення, що оте дане народам право жити є найбільшим Божим даром, отже, боротьба за самостійність — це просто виконання волі Провидіння, а також повернення народам їхньої потоптаної людської гідності й правди, бо ж їх втрата або відступництво від них становлять перший крок до втрати свободи.

Таке становище впливає не тільки з ідейних засад романтичної історіософії, але й зі сутності поетичного мислення Шевченка. Своїми коренями воно сягає глибоко в мову та зміст Біблії, „Історії Русів“, духовних віршів і козацьких літописів, фольклору, зокрема епічних пісень та поетичних голосінь, класичної літератури, творів „пророків щасливих світів“, польської романтичної поезії,

творів А. Міцкевича, С. Гоцинського і Й.-Б. Залеського, а також літератури декабристів і революційної пропаганди тогочасної Європи. Це виражено у багатьох поетових творах, заснованих на біблійних мотивах, зокрема на наслідуваннях пророцтв Ісайї, Єзекіїля, Давидових псалмів та сповнених метафоричних і політичних натяків у таких філософських і політичних текстах, як „Кавказ“, „Єретик“, „Сон“, „Великий льох“, „Розрита могила“, „Чигрине, Чигрине“, „І мертвим, і живим...“ та „Стоїть в селі Суботів...“, де читаємо:

*Так сміються ж з України
Сторонній люди!
Не смійтеся, чужі люде!
Церков-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..⁶*

Цей фрагмент зацитовано не лише тому, щоб указати на концепцію пророцтва українського романтика і де поет ототожнюється з пророком, але й для того, щоб вказати на безпосередній зв'язок Шевченка з „Історією Русів“ (де вперше дуже промовисто підкреслено месіанське призначення України) та на біблійну інспірацію і засоби поетової образності. Шевченко впевнений, що Україна гідна тієї величної місії. Адже у творі представле-

Уривок автографа Т. Шевченка
поєми „Великий льох“. 1845 р.

но „руїни України“, її страждання і пограбування, збездичення гетьманської садиби й Суботівської церкви — все це на сторінках Шевченкової поезії становить символ сплюндрованої України, яку гетьман Хмельницький „відав російським царям“. Але, йдучи за біблійним мотивом, романтики вірили, що Провидіння, яке править історією, винагородить страждуючих: їм „буде дано царство небесне“, а батогом Божого гніву буде майбутня революція, котра розвіє темні української неволі та „запалить світло правди“.

⁵ [Куліш П. О.] Хуторна поезія.— Львів, 1882.— С. 9.

⁶ Шевченко Т. Великий льох // Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 6 т.— Т. I.— С. 328.

Тут ми підійшли впритул до істотної риси історичної уяви Шевченка, тобто його захоплення апокаліпсисом, схильністю (на що вже звернено увагу) проявляти визвольну силу правди в образах кривавої революції. Вводячи у свою історіософську схему есхатологічні мотиви, Тарас Шевченко поступово наближається до євангеліста, який сповіщає відродження людства саме через падіння, бо ж, елімінуючи всяке лихо, що випливає з гріха й недосконалости, можна домогтися радикальної зміни людського буття і самої людини. Отже, це і є своєрідне повернення людям їхнього непізнаного „єства“ їхньої природи, а природа людини — це „бути вільним“.

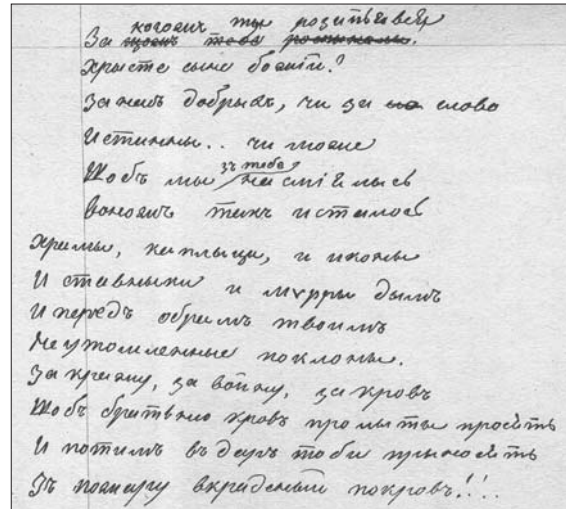
Крім цих аспектів месіанського мислення і думок, які виводилися з чітко сформульованої Ж.-Ж. Руссо традиції філософії людських і природних законів, Шевченка інспірували тодішні демократичні та радикальні ідеї, включно з характерною для мислителів ХІХ ст. центральною ідеєю фіхе: створити нову моральну істоту, людину наскрізь моральну, а через неї і завдяки їй — перетворити чи заново створити народи. Ця ідея та вимірний ідеал морального ладу в історії народів, який впливав із неї, були причиною романтичного бунтарства і незгоди на статус quo.

Однак пов'язування ідеї свободи з моральною суттю людини, її суспільно-політичним кодексом, стало найтяжчою поетовою мукою, завдало безліч горя, сумнівів, розчарувань і водночас наблизило Шевченка до відомого твердження Руссо про неминучий систематичний занепад людства, чим позначена його історія від найдавніших часів аж до сучасности. У „Кавказі“, одному з найбільш інтелектуально глибоких творів, український історіософ, вступаючи на прою з Богом, запитує:

*За кого ж ти розі'явся,
Христе, сине божий?
За нас, добрих, чи за слово
Істини... чи, може,
Щоб ми з тебе насміялись?
Воно ж так і сталося.
Храми, каплиці, і ікони,
І ставники, і мірри дим,
І перед образом твоїм
Неутомленніє поклони.
За кражу, за воїну, за кров,
Щоб братню кров пролити, просять
І потім в дар тобі приносять
З пожару вкрадений покров!'⁷*

Міра історіософічного узагальнення і поетичного згущення образу досягає тут небувалих вершин. У творчості поета досить багато таких строф, де у діалозі з Богом романтичний бунтівник ставить „трудні“ запитання. Значна частина шевченкованців скрупульозно виписувала такі рядки і подавала як приклад поетового атеїзму. Не треба особливої проникливости, щоб збагнути, що ніякого стосунку до атеїзму вони не мають: це найчастіше заперечення православ'я як офіційної релігії царського режиму, отже, навіть не брак лихої волі супроти Бога, а тим більше, не богохульство (хоча в Євангелії воно трактується досить вибачливо: „Істинно кажу вам: усе буде відпущене синам людським, гріхи та богохульства, скільки б вони не хулили“ (Мр. 3, 28). А також психічний стан,

сумнів, спричинений болем і горем. Це взагалі характерний для романтиків мотив діалогу з Богом (згадаймо хоча б А. Міцкевича й Ю. Словацького), бо ж вони „за мільйони кохали й страждали“, а

Уривок автографа Т. Шевченка
поєми „Кавказ“. 1845 р.

оті суперечки йшли від розпачу й болю, найчастіше — бунту.

Це також є наслідком пізнання правди, і бунт романтиків у цьому аспекті є влучним прикладом. Існують джерела і причини того бунту, в нього є своя міра і шкала, як у Шевченка його виняткова автентичність і велич, яка виходить із того, що в душі його був справжній біль за мільйони страждальчих за „Євангеліє правди“. Дивлячись з такої перспективи, мимохіть можна дійти висновку, що голос українського історіософа „не міститься“ в історії, адже, бунтуючи проти рабського поневолення, він ставить під сумнів існуючий світ та історичний розвиток, закликає очих знедолених, зневірених і зганьблених „рабів німих“ „прокинутися“, „порвати кайдани“, тим самим стати на шлях „громадянського суспільства“.

Звертається поет і до Бога, просячи його, щоб „перестав мовчати“, „перестав ховати своє обличчя“, щоб „пробудився“ і допоміг своєму народу — „повернув волю“ або відповів:

*Чи довго ще на сім світі
Катам панувати?''⁸*

Ще одна проблема пов'язується з пропонованими міркуваннями й процитованими фрагментами, особливо з „Кавказу“. Отже, читаючи ці слова, мимохіть пригадується Одрокнення євангеліста Івана з його картиною страждань, які очікують людство. Як відомо, у романтичній історіософії відношення до страждання не залишається без впливу на концепцію сенсу історії, на пророцтва і месіанські програми. У наведеному тексті (і в багатьох інших творах поета) воно ідентифікується із занепадом людства й людяности, зганьбленням, поневоленням малих і слабих народів та загальною політичною апатією. На відміну від гегелівської філософії історії, яка намагається поєднати думку про неминучість страждання зі сенсом історії, бо ж у

⁷ Шевченко Т. Кавказ // Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 6 т.— Т. І.— С. 346.

⁸ Шевченко Т. Сон // Там само.— С. 269.

його розумінні саме падіння і страждання є за-
рукою філософської і культуротворчої активнос-
ти (завдяки яким реалізується сенс національної
історії), Шевченкові роздуми про сутність страж-
дання невід’ємні від роздумів про суть існування,
натомість основним питанням, яке виринає на пе-
рехресті цих взаємозалежностей, є наше ставлен-
ня до правди й до світу, до людського існування,
якому загрожують неволя й страждання. Вони ж
своєю чергою паралізують всякі спроби відносин
між людьми, довколишнім світом, суспільством та
різними формами його буття.

Цю песимістичну картину українського іс-
торіософа підсилює думка, що страждання (як
невід’ємна частина і наслідок людського занепаду)
породжує явища суспільної дезінтеграції, демора-
лізації, несправедливості, зради правди та всяко-
го зла й нещастя. Це незвичайно чітко, відважно,
глибоко виражено в поемі „Сон“:

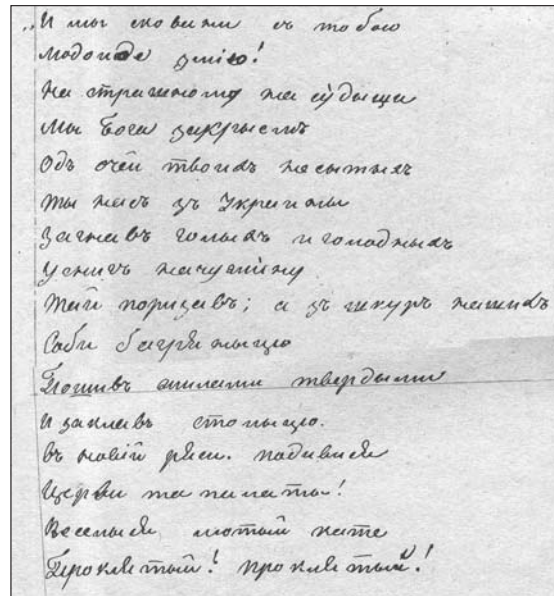
*І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На Страшному на судищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав, голих і голодних,
У сніг на чужину
Та й порізає; а з шкур наших
Соби багряницю
Почив жилами твердими
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий! проклятий!⁹*

Ці гострі, навіть образливі рядки є спробою ха-
рактеристики стану людської деградації і того, що
сталося, що мусило статися і що насправді ста-
неться, якщо деспотизм, пиха й егоїзм не будуть
присмирнені. Супроти пригаданих тут порушень,
провин і злочинів, заповіданих українському наро-
дові, отже, згідно з романтиком — людству, годі
сподіватися на моральне отямлення панівних кла-
сів усякої масті фарисеїв, деспотів та на морально
і політично законні методи правління їхніх ре-
жимів. Отож не випадково в роздумах Шевченка
бачимо саме такий кут зору на тлумачення ролі
Божого Провидіння в історії:

„...проблема Божого втручання в історію. Відомо,
що роль Бога, творця і „режисера“ історії — це
одне з основних питань історіософії, незалежно від
того, яку остаточну відповідь вона даватиме“¹⁰.

Відповідь українського історіософа стоїть трохи
окремо від поширених у християнстві міркувань,
опертих на теодицію, тобто на таку філософсько-
теологічну формулу, котра, лагодячи суперечнос-
ті, шукає виправдання Бога як сотворителя світу,
невід’ємним елементом якого є також різні форми
зла й страждання. Але не можна не бачити досто-
менно християнської турботи поета про людину і
світ, про їх злагоду, що наштотує на думку, що
Шевченко розуміє християнство як есхатологічне
сподівання, спрямоване на правду і прийдешність
як релігію надії та визволення. У такому контек-
сті смисл історії явиться тут як формула пізнання

правди й проєктування прийдешності. Ось чому
у своїй картині майбутності Шевченко безком-
промисний і рішуче займає революційну позицію,
розраховану на історичну перспективу, кінцевою
метою якої є політичне й соціальне визволення,

*„І ми сковані з тобою
Людоїде змію!
На Страшному на судищі
Ми Бога закриємо
Од очей твоїх неситих
Ти нас з України
Загнав, голих і голодних
У сніг на чужину
Та й порізає; а з шкур наших
Соби багряницю
Почив жилами твердими
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий! проклятий!“*

Уривок автографа Т. Шевченка
поєми „Сон“. 1844 р.

назване деякими теоретиками „Божою силою спа-
сіння“ (Вільфрід Гаррінгтон); натомість у поезії
Кобзаря воно часто виступатиме як „спасіння“,
інколи „вимріяна воля“ або „сонце правди“ і „час
небесної кари“, найчастіше ж — як визволення з
кайданів неволі й деспотизму:

*Заворушилася пустиня.
Мов із тісної домовини
На той остатній страшний суд
Мертві за правдою встануть.
То не змерлі, не убиті,
Не суда просити!
Ні, то люди, живі люди,
В кайдани залити!¹¹*

Є щось гіпнотичне в цьому образі „мерців“, що
жадають „правди“, що тягнуться „до своєї волі“,
довго очікуваної, незалежної вже ні від царів та ти-
ранів усякої масті, ні від інших „гендлярів волею“,
і навіть від „світового руху“. Надходить час тор-
жества правди, і це буде така правда і воля, яка
здатна перетворити світ. З романтичного погляду,
Шевченко таким чином досягнув „квінтесенції
універсальності“, бо виявив не тільки розуміння
неминучості революції, а й вказав на її характер,
сферу дії та остаточну мету, а це, на переконання
Фрідріха Шлегеля, свідчить про те, що поет сягнув
найширших перспектив історії людства.

Це істотний елемент романтичної рефлексії,
найпоследовнішим виразником якої був Шевчен-
ко, бо він ішов навіть далі, ніж, наприклад, Мац-
ціні, на думку якого, найпекучіша проблема — це
проблема нової віри, що стане синтезом інтелек-
ту, волі і любові. Він, зокрема, твердив, що людям

⁹ Шевченко Т. Сон // Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 6 т.— Т. I.— С. 276.

¹⁰ Swieżawski S. Zagadnienia historii filozofii...— Warszawa, 1966.— 898 s.

¹¹ Шевченко Т. Сон // Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 6 т.— Т. I.— С. 270.

бракує віри, не індивідуальної віри, покровительки мучеників, а віри спільної, громадської, матері перемоги; віри, що захоплює юрбу, віри у власну долю, у власну місію, у місію епохи, що осяває і потрясає, молиться і б'ється, прямує шляхами Бога і Людства з мечем народу в руці, з релігією народу в серці, з майбуттям народу в думках.

„Ідея революційної дії“, що вимальовується у наведених думках і зауваженнях,— це важлива передумова до розуміння історіософських концепцій Шевченка в категоріях справ національних і загальнолюдських, з недвозначно політичним характером. Саме в цьому колі проблем романтичні філософи правди і волі трактували ідею дії як знаряддя. В їхніх уявленнях вона мала велику силу, під її натиском мали розвалитися ті структури, що тримали народ у стані неволі.

Тарас Шевченко.
Сліпий (Невольник).
1843 р.

Але занадто того, вони розвалилися, треба насамперед пізнати правду і влитися в плін історії, а щоб улитися в нього, треба струснути зі себе політичну інерцію, соціально й національну сплячку. Це єдиний спосіб не дозволити безкарно відняти в себе „людське ім'я“, не нидіти поза „суспільством громадян“ і не залишитися без участі у „колективній суверенності“.

Це істотні передумови філософії „Євангелія правди“ Тараса Шевченка. Вони пояснюють причини його бунту і боротьби проти зла. Як зазначає польський історик Марцелі Гандельсман, що колись панувало над українським народом, часом не будучи українським ні за мовою, ні за вірою, ні з походження. З першої хвилини, з перших поезій Шевченка виривається, як і все у нього, могутня суспільно-класова ненависть проти гнобителів:

*Там родилась, гарцювала
Козацькая доля;
Там шляхтою, татарами
Засівала поле...
Поки не остило...¹²*

Отже,— робить висновок М. Гандельсман,— проти польської шляхти, що панує над українським народом, проти євреїв, які цей народ експлуатують, проти єзуїтів, представників релігійної нетерпимости та утистки звернено насамперед цю прихисткову ненависть. З бунту ж проти Польщі виникає ідеалізація тих, хто боровся проти Польщі. Змальовані з повною яскравістю та захопленням гайдамаки є героями (носіями) любові до своєї віри і месниками за кривду свого народу як соціальної верстви. В них живуть одважність, самопожертва задля ідеалу і самовідданість справі аж до мученицького кінця; чесноти народу, що успадковані безпосередньо від козаків. Ці чесноти найповніше виявлені у боротьбі з ляхами.

І не тільки з поляками. Польський історик оминає війни проти спустошливих набігів та варварства і султанської Туреччини, і кримських ханів, проти деспотизму й милітаризму російських царів і австрійських цісарів, і особливо, що не можна обійти мовчанням,— проти місцевих сервілістів, які ведуть власний народ пагубним і ганебним шляхом, про що вже мовилося і потребує узагальнювального висновку:

*Оглухли, не чують;
Кайданами миняються,
Правдою торгують.
І господа зневажають,—
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають,
А що вродить? побачите,
Які будуть жнива!
Схаменіться, недолуди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руйну,
Розкуйтеся, братайтеся,
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля!¹³*

Цей різкий, інколи образливий тон твору вже у назві знаходить точно вказаного адресата: „І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє“. Водночас він цілком відмінний од тих творів, де із захопленням оспівувались козацько-гайдамацькі герої, творилася своєрідна національна українська міфологія. Але і основною передумовою пізнання „правди предків“, а звідси й історіософського задуму Шевченка, є думка про довготривалі страждання народу, його боротьба за виживання та волю. І знову, звертаючись до „Історії Русів“, тобто показуючи, як у цих битвах виявилася єдність народу, поет не приховує також і його глибокої диференціації, що відображається у діях, поглядах, орієнтаціях і прагненнях, де відзначається переоцінка позицій, навіть і тих, які позначені тавром кари та прокляття, тобто братовбивчим кровопролиттям, про що так влучно писав автор „Історії Русів“: „Такі несамовиті внутрішні чвари і мотиви означають не тільки безпомічність (йдеться про політичну безпорадність козацької старшини.— С. К.), що веде до знищення власного народу невинного, який взагалі не брав участі у виступах своїх полковників, але також брак здорового глузду та й просто варварство“¹⁴.

Зрозуміти історію — це зрозуміти правду, це збагнути і її манівці та сенс чинних у суспільстві законів і механізмів. Тому зрозумілі в окремих випадках звернення поета до євангельської оповіді про зерно, яка інтригувала своїм прихованим натяком, або коли на матеріалі української

¹² Шевченко Т. Думи мої, думи мої... // Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 6 т.— Т. I.— С. 125.

¹³ Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє... // Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 6 т.— Т. I.— С. 348—349.

¹⁴ Історія Русов, или Малой Россіи.— Москва, 1846.— С. 160.

історії анонімний автор „Історії Русів“, а за ним і Шевченко, ніби підтверджують, що доля певного здорового зерна є інакшою, ніж доля тих, хто забуває родовід, уроки історії й відходить у ганьбі. Роздумуючи над причиною історичних трагедій, поет вказує на історичні умови, котрі призводили до них, і зокрема — на зневажання історичної пам'яті, що репрезентує у „Холодному яру“:

*Не ховайте, не топчіте
Святого закона,
Не зовіте преподобним
Лютотоу Нерона.
Не славтеся царевотоу
Святою войною.
Бо ви й самі не знаєте,
Що царики коять.
А кричите, що несете
І душу і шкуру
За отечество!.. Єй-богу,
Овеча натура;
Дурний шлю підставляє
І не знає за що!
Та ще й Гонту зневажає,
Ледаче ледацо!
„Гайдамаки не воины —
Розбойники, воры.
Пятно в нашей истории...“
Брешеш, людоморе!
За святою правду-волю
Розбойник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний, не заріже
Лукавого сина,
Не розіб'є живе серце
За свою країну.
Ви — розбойники неситі,
Голодні ворони.
По якому правдивому,
Святому закону
І землю, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте?...¹⁵*

Коли одні, вихваляючи царів, використовували ерихонські труби, Тарас Шевченко змальовує

останніх як винуватців „історичної Голгофи“ народу, гвалтівників правди і свободи, що зневажають закони Божі та закони природи. Як відомо, у цьому питанні романтичні засади особливо вразливі, оскільки, згідно з ними, життя без правди й волі — це життя без моралі, це повільний занепад, який призводить до розбещення, суспільної інертності та політичної апатії. Через те у неспокої, в пошуках рішень Шевченко прагне синтезувати цінності, властиві як часам козаччини, так і новій добі, зокрема пов'язані з американським республіканським устроєм, який гасла свободи та рівності трактує як фундамент для сучасної країни.

Можна припускати, що поет вважав ідеалізований козацький республіканізм співзвучним американському — перший і другий формувалися у вогні національно-визвольних війн. Звідси, до речі, а також із концепції романтичного історизму й постає апологетичне ставлення до героїчної боротьби в минулому, зокрема — до традицій культу козаччини і гайдамаків, які були вмонтовані в літературний ідеал романтиків. Отже, вони ставали історичним і моральним міфом, що відновлює поетизовану „правду історії“, показує її блиску „сонця правди“ й виступає кристалізуючим центром історіософських концепцій Шевченка. Традиції і система християнської моралі ще більше підтверджувались і облагороджували словом, кожен добрий християнин був чи повинен бути хорощим поетом, здатним витерпіти мученицьку смерть не лише за віру, а й за націю.

Ця точка зору й відображає зміст та шлях розв'язання основної проблеми романтиків — поет і народ. А звідси живиться снага до пророкування українським поетом приходу „апостола правди і науки“, віра в те, що правда історична та художня є цінностями вічно живими, тому вони й визначають порядок речей і світу. Отже, пророчі слова поета впливають як з турботи про правду, із занепокоєності з приводу безперервної наруги над нею, зневажання її і знущання з неї, так і з переконання у визвольній силі правди, її великій дієвій та історичній силі. Звідси випливає, що правда для поета — найбільша святиня.

Стефан КОЗАК

¹⁵ Шевченко Т. Холодний яр // Шевченко Т. Повне збр. тв.: У 6 т.— Т. I.— С. 356—357.